

LAJBNICOV PROJEKAT MONADOLOGIJE

GORAN VUJKOV
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu
goranvujkov97@gmail.com

SAŽETAK

U ovom radu autor će nastojati da istakne osnovne crte *Monadologije* Gotfrida Lajbnica [Gottfried Leibniz] i da ukaže na ključna mesta Lajbnicove filozofske misli unutar njegovog monadološkog sistema. Shodno razvoju novovekovne misli, povesnih okolnosti i promeni, naučne svesti nužno vrše uticaj na filozofski diskurs tadašnjeg vremena. Centralni predmet filozofskog interesa postaje *natura*, priroda poimana na specifično moderan način, na način njenog mehanicističkog delovanja. Oprečno tradicionalnom sholastičkom poimanju prirode kao božje kreacije, novovekovni mislioci prirodu shvataju autonomnije, ona biva riznica naučnog istraživanja. Sledstveno široj slici novovekovne misli, autor će biti u nastojanju da upravo Lajbnicovu filozofiju postavi kao vrhunski izraz novovekovnog filozofskog stvaralaštva. Kao što nam je poznato, od Loka [John Locke] do Hjuma [David Hume] vidimo istu misaonu nit poimanja prirode, koliko god njihove misaone pozicije bile različite, a u centru filozofskog polazišta vidimo eficientni uzrok kao temelj uzročnosti na osnovu kojeg grade svoju filozofiju. Lajbnicova filozofija, kao najavljeni vrhunac novovekovne misli, u svoj filozofski sistem podjednako provlači i *causa efficiens* i *causa finalis* te tako formira jedan teleološki zasnovan svet. Lajbnicova filozofija, možemo reći ponajbolje izražena u *Monadologiji*, upravo pokazuje ponovni interes za *telos* i tako gradi jedan dovršeni filozofski projekat. Autor će, na osnovu svega rečenog, nastojati da izloži osnovne crte Lajbnicovog monadološkog sistema i pokušati ga predstaviti kao „najbolji od svih svetova” odnosno, kao najviše misaono dostignuće filozofije novog veka.

KLJUČNE RIJEČI

Gottfried Leibniz, monade, novi vek, ontologija, teleologija.

Pluralni karakter Lajbnicove filozofije

Pre nego što se upustimo u razmatranje Lajbnicovog [Gottfried Leibniz] monadološkog sistema, a i filozofije u celini, pre svega treba odmah razjasniti jednu bitnu stvar. Naime, kao što nam je poznato, filozofija Lajbnicu predstavlja jednu metafizičku postavku tumačenja sveta i celine zbiljnosti kojom on na osnovu monada, koje razume kao specifične metafizičke entitete, nastoji da objasni fizički svet i šta je u osnovi takvog sveta. No, tradicija filozofije susrela se je sa brojnim, katkad suprotnim tumačenjima i nastojanjima da se dublje prodre u

bit Lajbnicovog mišljenja te na osnovu toga javile su se i različite interpretacije njegove misli.

Na primer, Bertrand Rasel [Bertrand Russell] navodi da se Lajbnicova filozofija temelji na njegovim logičkim istraživanjima. Ovakvo tvrđenje on potkrepljuje idejom da je učenje o monadama usko povezano sa subjekt-predikat analizom iskaza.¹ Tako je, po Raselovom mišljenju, njegova monadologija i teodiceja zasnovana na logičkim premisama. Na osnovu toga tvrdi da su metafizička učenja najapstraktnija te najviše provedena pod logičko istraživanje, dok su „najlošiji oni delovi koji se najneposrednije tiču ljudskog života”.² Sa druge strane, bilo je mislioca kao što je Žan Barizi [Jean Baruzi], koji je Lajbnicovu filozofiju prevashodno tumačio na jedan teološki motivisan način smatrajući da je Lajbnic pre svega bio jedan religiozni mislilac te okrenut željom da veliča Boga.³ Dok su pojedini autori kao što je Kuno Fišer [Kuno Fischer] videli u Lajbnicu isključivo prosvetiteljsku figuru, a Vilhelm Vindelband [Wilhelm Windelband] vidi Lajbnica kao preteču Kanta. On navodi kako je Lajbnic nagovestio ideju o dubljem jedinstvu čula i razuma koju su racionalisti tog doba jasno razdvajali.⁴ Takođe, bilo je i mislioca poput Luja Davilea [Louis Davillé] koji su Lajbnica doživljavali kao istoričara koji je tokom svog životnog delovanja ulagao napore za pisanje istorije kuće Braunšvajg [Braunschweig]. Oprečno ovom stavu Benedeto Kroče [Benedetto Croce] tvrdi da Lajbnicu nedostaje smisao za poimanje istorijskog razvoja.⁵

Vidimo da je, na osnovu svih ovih filozofskih nastojanja, Lajbnic bio svestrana ličnost te da njegovo naučno bavljenje nije jednostavno utvrditi. Hegel tvrdi da je Lajbnicova filozofija idealizam, odnosno intelektualizam. Lajbnicovo nastojanje je da istakne intelektualnost *univerzuma*. Supstancija za Lajbnica, po Hegelu, izražava postojanje po sebi i za sebe različitosti i individualnosti. To Hegel zaključuje na osnovu toga da je njegova filozofija metafizika koja uzima apsolutnu množinu, individualnu supstanciju—monade, te nastavlja sa zaključkom da Lajbnic postupa kao fizičari pri postavljanju neke hipoteze, što nam omogućava da opazimo naučni karakter Lajbnicove monadologije.⁶

Nema potrebe da više ističemo mnogostrukost i kompleksnost Lajbnicovog poduhvata. Jasno se vidi da je Lajbnic svojom *Monadologijom* dostigao vrhunac naučnog karaktera te se nećemo zadržavati na specifičnim poljima u interpretiranju Lajbnicove filozofije. Posve je izvesno i nimalo neosnovano tvrđenje logičkog, naučnog, pa čak i istorijskog karaktera Lajbnicove filozofske misli koja se „izriče

1 Up. Rasel, Bertrand, *Istorija zapadne filozofije*, Narodna knjiga Alfa, Beograd, 1998., str. 534.

2 Isto, str. 596.

3 Up. Backus, Irena, *Leibniz: Protestant Theologian*, Oxford University Press, New York, 2016., str. 5.

4 Up. Windelband, Wilhelm, *Povijest filozofije*, Naprijed, Zagreb, 1978., str. 39.

5 Up. Koplston, Frederik, *Istorija filozofije IV: Od Dekarta do Lajbnica*, BIGZ, Beograd, 1995., str. 288.

6 Up. Hegel, Georg Vilhelm Fridrih, *Istorija filozofije 3*, Kultura, Beograd, 1970., str. 349.

višestruko” poput Aristotelovog bića. Sa svešću kompleksnosti problema sa kojom se suočavamo u njegovoj filozofiji, spremni smo da razmotrimo osnovne crte Lajbnicove *Monadologije*.

Uloga ontologije u Lajbnicovoj *Monadologiji*

Pre obrazlaganja ontoloških načela unutar Lajbnicovog projekta u *Monadologiji*, smatramo da treba pojasniti pozadinu na koju se Lajbnicova misao naslanja tokom svog stvaranja. Naime, u Lajbnicovo vreme metafizika biva deplasirana i nekorisna. Osnovni motiv za guranje metafizike u drugi plan izazvalo je nastojanje da se filozofska svest oslobodi tradicionalnog poimanja metafizičkog, odnosno tradicije sholastičkog duha koji je vekovima vladao unazad. Nasuprot brojnim naučno orijentisanim misliocima tog doba, Lajbnic pojam metafizike zadržava u svom korpusu na sebi svojstven način, verujući u mogućnost njegovog unapređivanja. Treba naglasiti da Lajbnicov polazni stav, odnosno odnos spram pojma metafizike, nije podrazumevao zanemarivanje, a posebno ne izlaženje iz tog okvira zarad ispitivanja prirodnog bića. Izvor na kojem Lajbnic izrasta, nije podrazumevao prećutkivanje metafizičara kako bi reč dobio fizičar i *vice versa*. Naprotiv, Lajbnic na svom misaonom horizontu postavlja priliku ponovnog pomirenja fizike i metafizike. Samorazumljivost odvajanja ove dve sfere naučnog delovanja za Lajbnica nije predstavljala opreku u organizovanju njegovog sistema. Naprotiv, ono metafizičko i fizičko kod Lajbnica zauzima dve strane jednog novčića, odraz jedne zbiljnosti. Dragan Prole iznosi Lajbnicovu dijagnozu novovekovnog naučnog stanja:

„Prema njemu se stiče utisak da se naučnost, koja je isprva zahtevana unutar strogo naučnog diskursa, u moderno doba zapravo izmestila iz filozofskog da bi postala suverena odlika prirodno-naučnog mišljenja. (...) Otuda bi se Lajbnicova filozofija mogla okarakterisati kao pokušaj ponovnog obezbeđivanja naučnog prerogativa koji je prvoj filozofiji u međuvremenu bio oduzet postavši merkantna odlika prirodnih nauka.”⁷

U liku Lajbnica, koji se pored bavljenja filozofijom, u kojoj je dostigao vrednost jednog od najvećih filozofa, bavio i prirodnim naukama, matematikom, fizikom, geometrijom itd., pokazuje se da izmeštanje filozofskog i naučnog diskursa kao suprotstavljenog nije opravdano. Pojam ontologije u Lajbnicovo vreme biva opšte poznat kao pojam koji biva kreiran u duhu protestantskog distanciranja od baštine katoličke učenosti. Izvan religijskog opredeljenja pojam biva prihvaćen u filozofiji i brzo postaje samorazumljivo upotrebljivan. Lajbnicov značaj koji on

donosi na polje metafizike jeste iznošenje na videlo problem individuacije koji je dotadašnja filozofska tradicija marginalizovala. Kao što nam je poznato, još od Aristotela do Akvinskog, tradicija filozofije je u okviru metafizičkih učenja bavljena onim individualnim, materijalnim potiskivala ili se njime koristila kako bi razjasnila problematike vezane za opštost. Pojedinačno, partikularno biće, kao ono propadljivo, nepostojano, nije moglo biti striktan predmet metafizičkih rasprava. Rasprave o onom individualnom nužno su ostavljene na onom fizičkom, a ne metafizičkom polju. Aristotelovski rečeno: *nema nauke o onom pojedinačnom*.

Ogroman doprinos Lajbnica bilo je bavljenje individuacijom na metafizičkom nivou, nasuprot poistovećivanju materijalnog i individualnog; Lajbnic ispostavlja duhovno odnosno metafizičko poreklo individuacije. U tom slučaju, ono individualno kod Lajbnica zauzima povlašćeno, središnje mesto u poimanju supstancijalnog karaktera zbiljnosti. Ovde takođe vidimo Lajbnicov vešt uspeh pomirenja prirodnih nauka sa metafizikom te postavljanje metafizike kao neophodne i nužne. Lajbnic izvodi za nas bitnu konstataciju o tome šta je ontologija: „nauka o nešto i ništa, o bivstvovanju i nebivstvovanju, o stvarima i njenim modusima, o supstanciji i akcenciji”⁸.

Na osnovu ovog značajnog fragmenta vidimo da Lajbnic posve aristotelovski govori o različitim načinima govora o biću, odnosno pojmovnog govora o ništa i nešto, bivstvovanju i nebivstvovanju, stvarima i njenim modusima.⁹ Na osnovu njegovih ontoloških postavki možemo zapaziti da istinska stvarnost nikada nije bila, niti je sada, niti će biti. Ako apstrahujemo Boga kao supstancijalno jedinstvo svih svetova, tek onda možemo da shvatimo zbog čega možemo različite svetove, kao celine koje su vezane za „različite, heterogene temporalnosti i topografije”¹⁰ da uračunamo u jedan svet.

Lajbnicova *Monadologija*

Jedan od vodećih problema novovekovne filozofije, a samim tim i Lajbnicove filozofije, svakako je bio problem supstancije. Opšte je poznato da je pojam supstancije različito razumevan od autora do autora. Na primer, Dekart [René Descartes], kao što je poznato, supstanciju određuje kao: „postojanje stvari kojoj nije potrebno ništa osim nje same da bi postojalo”¹¹.

Problem po sebi određenje je Dekartove supstancije jer u ovoj definiciji možemo doći do zaključka da se ona odnosi isključivo na Boga kao supstanciju, kao *causa sui*, supstancija koja je sama sebi uzrok. No, znamo da Dekart supstan-

8 Leibniz, Gottfried Wilhelm, *Opusculi et Fragments inédits de Leibniz*, Olms, Hildesheim, 1988., str. 512.

9 Up. Prole, *Lajbnicova ontologija pomirenja*, str. 13.

10 Isto, str. 17.

11 Descartes, René; Husserl, Edmund, *Meditacije o prvoj filozofiji; Kartezijanske meditacije*, Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, Zagreb, 1975., str. 47.

ciju, prevashodno pri njenom određivanju, deli na *res extensa* i *res cogitans*.¹² Tek na osnovu tog određenja Dekart zaključuje da određenje „supstancija” ne može u istom značenju da pripiše Bogu i drugim bićima. Sa druge strane, Spinoza na tragu Dekarta određuje supstanciju kao jednu, celovitu, jedinstvenu supstanciju koju naziva *Bogom ili prirodom*. Spinoza definiše supstanciju određivši je kao: „ono što je u sebi pomoću sebe se shvata: mislim na ono čiji pojam ne zavisi od pojma druge stvari od kog mora biti obrazovan”¹³.

Na ovom mestu vidimo slično nastojanje Spinoze da odredi supstanciju kao *causa sui*, postavivši je kao autonomnu celinu koja je uzrok same sebe. Opšte opreke koje se javljaju između kartezijanskog i spinozističkog poimanja supstancije poznate su. Osnovna stvar koju Spinoza isprva zamera Dekartu je to što je dualizovao stvarnost na dve nezavisne supstancije, misleću i protežnu, što za Spinozu nije prihvatljivo. Kada govorimo o *res extensa* i *res cogitans*, po Spinozinom mišljenju, one nisu dve odvojene supstancije, već zapravo atributi jedne te iste supstancije koju naziva Bogom. Atribute Spinoza razume kao ono šta „razum opaža na supstanciji, kao da sačinjava njenu suštinu.”¹⁴

Premda predmet našeg istraživanja nije Dekartova i Spinozina supstancija, pomenuli smo ih zarad ilustriranja i pojašnjavanja problema supstancije, kao i zarad prikaza širine mogućnosti razumevanja šta je to supstancija. Centralna je ideja novovekovne misli Dekartovo zasnivanje svoje filozofije na dualističkim osnovama koju smo videli na primeru njegove supstancije. Sa druge strane, smatra se monistom, zato što je zbiljnost razumeo kao jednu supstanciju, a sve ostalo kao njene moduse i attribute. Povrh toga, Lajbnic, kao centar našega interesovanja neretko biva određivan kao pluralista. Takvo određenje nužno upućuje u središte našeg istraživanja.

Naime, Lajbnic kao prozvani pluralista, pojam supstancije određuje na više načina. Proste supstancije i složene supstancije one su koje čine celinu zbiljnosti i koje su temelj te zbiljnosti. Lajbnic, kao filozof koji kroz isti misaoni poduhvat nastoji da sažme i fizički i metafizički nivo stvarnosti, govori o vidljivim telima kao objektima čula. Tela se mogu razumeti na dva načina: kao agregati ili kao složevine. Tela, kao što nam je očividno, su sastavljena od delova te ih to čini složenim supstancijama. Ono što je složeno iz više delova, podrazumeva da je složeno od nečega prostog, odnosno nečega što nema delove, što je jednostavno. Lajbnic eksplicitno na samom početku *Monadologije* navodi da „ima prostih supstancija, pošto ima sastava, jer sastav nije ništa drugo do skup ili *aggregatum* prostih”¹⁵.

Već na samom početku Lajbnicovog dela vidimo naznake podvojanja

12 Up. Misleća i protežna supstancija.

13 Spinoza, Benedikt de, *Etika*, BIGZ, Beograd, 1985., str. 3.

14 Isto.

15 Lajbnic, Gotfrid Vilhelm, *Monadologija*, Kultura, Beograd, 1957., str. 49.

dve strane sveta, one fizičke, materijalne koja potpada pod kauzalne veze i one metafizičke, duhovne koju svojim bivstovanjem ostvaruje jedan teleološki organizovan sistem. Najpre treba postaviti odrednicu, šta označava monadu kao centralnu figuru njegovog monadološkog sistema? Monade su pre svega duhovni entiteti celokupne stvarnosti, proste supstancije po svojoj prirodi, svaka za sebe *causa sui* te takve u svom jedinstvu i međusobnoj mnoštvenosti čine osnovu i celokupnost zbiljnosti.

Pre nego što nastavimo sa raslojavanjem *Monadologije*, neophodno je istaći specifičnost Lajbnicovog poduhvata, a samim tim ukazati na specifičnost njegovih monada. Naime, iako je Lajbnicovo sveobuhvatno interesovanje za izvore od antike do sholastike uticalo na njegov misaoni poduhvat, treba istaći diferenciju spram tradicionalnih manira mišljenja koji su u ovom slučaju slični, ali ne isti sa Lajbnicovim. Njegova monadologija i misao *in genere* izvorno bliska je sa demokritovskim atomizmom, nominalističkom metafizikom, dobro je upoznata i sa mislima okazionista, Spinozinim sistemom koji takođe ima sličnosti sa njegovom misli, pa i poimanjem kosmosa Nikole Kuzanskog i Đordana Bruna [Giordano Bruno].¹⁶ Renesansni manir promišljanja kosmosa po principu identiteta dela i celine izrazito je sličan sa Lajbnicovom monadologijom. Odnos mikrokosmosa i makrokosmosa kao dve istovetne celine koje su u ontološkoj diferenciji itekako podseća na Lajbnicovo razumevanje odnosa monada spram celine kosmosa. Lajbnicovim rečima:

„iako svaka stvorena monada predstavlja celu vasionu, razgovetnije predstavlja ona telo koje joj posebno pripada i čiju Entelehiju sačinjava: i pošto ovo telo izražava svu vasionu povezanošću svekoliko materije u punom, duša predstavlja i svu vasionu predstavljajući to telo, koje joj pripada na poseban način.”¹⁷

Sa druge strane, sama struktura monada prilično je slična Demokritovim atomima. Ako obratimo pažnju na etimološku stranu monada i atoma i uporedimo ih sa njihovim značenjem, videćemo izrazitu sličnost ova dva pojma. Naime, reč monada potiče od grčke reči *μόναδος* što označava jedno, celovito, zasebno, jedinstveno. Sa druge strane, atomi razumljeni na demokritovski način potiču od grčke reči *ἄτομος* koja označava ono nedeljivo, individualno, singularno. Tu svakako vidimo bliskost ova dva pojma koje je Lajbnic bio svestan te i sam navodi da su monade „istinski atomi prirode”¹⁸.

16 Up. Vindelband, Vilhem, *Istorija filozofije*, Book & Marso, Beograd, 2007., str. 319.

17 Lajbnic, *Monadologija*, str. 58.

18 Isto, str. 49.

No, upotreba reči *atom* kod Lajbnica ne sme biti razumljena na epikurejski i demokritovski način. Monade su bez delova: one nisu fizički entiteti, već metafizički, duhovni tako da ne smeju biti razumljeni na taj način. One „ne poseduju protežnost, oblik ili deljivost”¹⁹ kako Lajbnic navodi te bi ih bilo pogrešno poistovetiti sa atomima kao stvarima materijalne prirode. Iako su atomi po Epikurovoj konstataciji nedeljivi, što ih čini sličnim monadama, oni poseduju oblik koji je opšta odlika materijalnog bića. Monade nemaju oblik i to ih nužno razlikuje. Svaka monada duhovna je supstancija i svaka čini osnov fizičkom svetu; po Lajbnicu, monade su zamišljene analogno duši, kao jednom duhovnom entitetu, dok Epikur dušu određuje kao sastavljenu od *glatkih, mekih i finih* atoma, što ukazuje na njihovo posedovanje oblika. Hegel vrši poređenje monada i atoma rekavši da:

„monade ne predstavljaju nešto po sebi apstraktno prosto - prazne Epikurove atome; ovi Epikurovi atomi jesu ono što je u sebi lišeno svake odredbe. Monade su, naprotiv supstancijalne forme, - to je jedan dobar izraz pozajmljen od sholastičara-aleksandrijske metafizičke tačke, one su Aristotelove entelehije shvaćene kao čista delotvornost, one su forme u sebi samima.”²⁰

Na ovom mestu vidimo ključnu razliku između monada i antički poimanih *atomosa*. Na temelju toga, rešivši aporetičnost ova dva pojma, možemo nastaviti sa analizom *Monadologije*.

Monada kao osnova zbiljnosti

Nakon što smo utvrdili šta je supstancija i kakvu relaciju monada ima spram tog pojma, neophodno je razložiti šta je to što čini monadu onakvom kako je Lajbnic razumeva. U ranijem navođenju, rekli smo da je monada pre svega prosta supstancija, dakle, bez delova i koja ulazi u sastave i tako čini složene supstancije, odnosno tvori realitet. Važno je istaći da monada nužno mora biti prosta supstancija, jer da nije, bila bi ili složena ili ne bi imala postojanje. Kao složena, monada bi se delila, odnosno njen bitak zavisio bi od tih delova. Takođe, zavisna od delova, monada ne bi bila autonomna, odnosno spoljašnji uticaji bi uzrokovali njene promene. Spram beskonačnosti kosmosa, monada takođe nužno ima svojstvo beskonačnosti, jer u suprotnom bi kvantitativna ograničenost monada implicirala ograničenost kosmosa, a samim tim i Božje sposobnosti koju tvore monade. Ranije, naznačili smo da monade nikako nisu telesne, materijalne, fizičke prirode, već da su duhovni entiteti koji su u osnovi prirode. Spram toga,

19 Isto.

20 Hegel, *Istorija filozofije* 3, str. 349.

apsurdno bi bilo pripisivati im bilo kakav vid prostornosti. One su, kako i sam Lajbnić navodi, bez oblika, delova, protežnosti, a bez tih osobina one ni ne mogu biti materijalne prirode. Ako obratimo pažnju na sadržaj monada videćemo da one u svojoj osnovi imaju geometrijski karakter. Naime, zamišljene kao tačke, bez dimenzija, dužine ili zapremine, monade čine osnovu za bilo koji figurni ili geometrijski oblik. Ovakav pokušaj tumačenja Lajbnićovih monada implicira na naučni karakter njegovog projekta.²¹ Međutim, već na samim počecima javlja nam se problem Lajbnićovog projekta. Naime, možemo postaviti pitanje kako ono nematerijalno, odnosno monade mogu uticati i organizovati materijalni svet. Konkretnije, kako je moguć fizički svet? Ovim ključnim pitanjem otvaraju se mnogi problemi, ali ono također ukazuje na značaj Lajbnićovih dostignuća. Lajbnić postavlja tvrdnju da je zapravo svet fenomenalnih pojava, onakav kako se pojavljuje čoveku, zapravo samo jedan izraz stvarnosti, ali ne i njegov suštinski *eidos*. Monade, kao skup individualnih duhovnih načela, kao supstancijalne forme, aristotelovske prve entelehije, obrazuju stvarnost, svojom aktivnošću oblikuju fizički svet. Monada je u svojoj osnovi, Lajbnićovim rečima, „istinski atom prirode”²².

Na ovom mestu vidimo mogućnost Vindelbandovog razumevanja Lajbnićove monadologije kao anticipacije Kantovog razdvajanja sveta na svet pojava i svet stvari po sebi. Sa druge strane, javljaju nam se novi problemi. Ako je svet fizičkih pojava samo način čovekove percepcije stvarnosti, dok je u osnovi takvog sveta entelehijalno delovanje monada, pojam prostora i vremena pokazuju nam se kao stvar čovekove uobrazilje. U osnovi ovog problema leži Lajbnićov misaoni sukob između njegovog poimanja vremena i prostora i, sa druge strane, Klarkova [Samuel Clark] i Njutnova [Isaac Newton] apsolutizacija prostora i vremena. Prostor i vreme za Lajbniću relativne su prirode. Lajbnić u trećem pismu Klarku nagoveštava da je prostor, kao i vreme, relativan. Prostor je red koegzistencije, a vreme je red sukcesije. Prostor označava red stvari koje postoje istovremeno, uzetih kao zajedno postojećih, bez istraživanja njihovog načina postojanja. Kada se različite stvari vide zajedno, među njima se opaža ovaj red.²³ Na osnovu Lajbnićovog odgovora vidimo da on razumeva prostor ne na realan način, već apstraktno, kao ideju o mogućem relacionom redu. Isto važi i za vreme. Dve stvari koje koegzistiraju u datom trenutku, mogu jedan u odnosu na drugi da budu „pre ili posle”. Ako je

21 Kao što nam je poznato, Lajbnić se od svoje rane mladosti bavio prirodnim naukama. Pokazao se kao vrstan matematičar i fizičar, te je značajna 1676. godina po njegovom otkriću infinitezimalnog računa. Poznat je njegov sukob sa Njutnom o prioritetu u otkrivanju infinitezimalnog računa, premda Lajbnić nije znao da je i Njutn radio na istom problemu. Sve u svemu, Lajbnić svoja istraživanja objavljuje 1684. godine, tri godine pre Njutna, te su istoričari skloni da Lajbniću pripišu autorstvo za to misaono dostignuće. Up. Koplston, *Istorija filozofije IV: Od Dekarta do Lajbñica*, str. 281.

22 Lajbnić, *Monadologija*, str. 16.

23 Up. Bennett, Jonathan, „Exchange of papers between Leibniz and Clarke”, str. 9., <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/leibniz1715.pdf> (6. XII. 2019.)

neki X pre ili posle u odnosu na neki Y, ovakav odnos gradi relaciju koju Lajbnic naziva vreme. Vreme nije tvorevina uma, smatra Lajbnic, kao što nije ni prostor. Naporedo, postojati ranije ili kasnije jeste nešto realno.²⁴ Lajbnic zaključuje na osnovu svojih tvrdjenja da, iako su vreme i prostor idealnog karaktera, dakle nestvarni, njihove posledice, odnosno relacije su stvarne.

„Ako su prostor i vreme fenomenalnog karaktera, oni su ipak dobro zasnovani fenomeni (*phenomena bene fundata*); apstraktne ideje imaju neki objektivni temelj ili osnovu – relacije.”²⁵

Aporetski odnos između Klarka i Lajbnica dovodi nas do još jednog odgovora na problem uzročnosti u Lajbnicovoj *Monadologiji*. Naime, kao što smo naglasili na početku rada, Lajbnic miri mehanicistički pogled na svet, koji u osnovi ima eficientni uzrok, i teleološki pogled na svet, koji se, sa druge strane, temelji na finalnoj uzročnosti. Upravo nas ovaj aspekt Lajbnicove problematizacije prostora i vremena, kao bitno fenomenološkog karaktera, upućuje na zaključak da mehanicizam delovanja zbiljnosti deluje samo u okviru fizičke strane prirode, dok teleološko fundirana zbiljnost deluje samo u duhovnom, odnosno monadološki zasnovanoj sferi prirode.

Kako bismo jasnije razumeli odnose među monadama i organizaciju celokupnog monadološkog sistema, neophodno je da se pozabavimo temeljnijim analizama *Monadologije*. Pošto je monada po svom karakteru nevremenita, ona ne propada niti ne nastaje; svoj izvor i bitak može dobiti samo činom Božjeg stvaranja. Ako bi njeno nestajanje bilo moguće, to bi onda ukazivalo na mogućnost njenog postepenog, procesualnog nestajanja te podrazumevalo da se njeno nestajanje odvija kroz delove. U prethodnoj analizi videli smo da takva priroda monada nije moguća. Ukoliko nastaju, nastaju samo božijem stvaranjem *ex nihilo* te suprotno, mogu nestati jedino kao posledica Božjeg čina. Sama promena monade moguća je kao deo njenog ličnog razvoja, odnosno monade ne mogu trpeti uticaj spolja; one se menjaju same iz sebe, iz svoje unutrašnjosti. Monade kao proste supstancije su *causa sui*, samouzrokovane autonomne celine. Lajbnic ilustruje ovu tvrdnju poznatim primerom da „monade nemaju prozore, kroz koje bi nešto u njih moglo ući ili iz njih izaći”²⁶.

Nemogućnost spoljašnjeg uticaja jedne monade na drugu i menjanje monada iz sebe samih ponovo implicira da monade ne podležu kauzalnosti. Njihovo kretanje, promenu, pokreće jedino unutrašnja upisana svrha. Takođe, monada

24 Up. isto., str. 10.

25 Koplston, *Istorija filozofije IV: Od Dekarta do Lajbnica*, str. 322.

26 Lajbnic, *Monadologija*, str. 49.

kao jedinstveni duhovni entitet nema svog dvojnika; ne postoje dve identične monade, svaka je jedinstvenost za sebe. Ako bi postojale jednake monade, dolazilo bi do toga da priroda materijalne stvarnosti ne bi bila diferencirana; činila bi se homogenom i nespoznatljivom te bi posledica toga bila da ne bismo poznavali svet kao mnoštven. Sledstveno tome, monade nužno imaju kakvoće pomoću kojih se međusobno razlikuju.

„Unutrašnjost” monada — fundamentalna obelježja Lajbnicovih prostih supstancija

Kada pitamo o samoj „unutrašnjosti” monada, pitamo šta je to što nju određuje kao takvu.²⁷ Odredivši monadu kao samouzrokovanu, koja ne trpi spoljašnji uticaj, koja ne propada, koja nije materijalna i sve ono do sada navedeno, opisali smo *spoljašnji izgled monade*. Logička nužnost nalaže da monada svoje promene crpi iz svoje vlastitosti ukoliko važi kao autarkična i nezavisna od spoljašnjih uticaja. Te karakteristike unutrašnjosti monade, Lajbnić naziva „unutrašnjim principom”²⁸.

Unutrašnji princip odlikuje *detalj onoga što se menja*. Detalj koji obrazuje monadu kao jedinstvenu i sebi svojstvenu, predstavlja glavni orijentir našeg istraživanja monadine unutrašnjosti. Detalj je *differentia specifica* svake monade, skup kvalitativnih momenata prostih supstancija koji određuju njenu jedinstvenost u monadološkom univerzumu. Kako smo naglasili u dosadašnjim istraživanjima, promene koje se dešavaju unutar monade dolaze samo iz njene unutrašnjosti, a detalj čini njenu jedinstvenost. Promene unutar monada tiču se njenih trenutnih stanja; sa njima, menja se i detalj. Kako Lajbnić navodi: „nešto se menja, nešto ostaje, i tome dosledno, treba da u prostoj supstanciji ima mnoštvo afekcija i odnosa, iako nema delova.”²⁹

Sledeća bitna stvar koja se tiče promene u monadi, a vezana je za zbiljnost, ta je da se promene vrše stupnjevito, odnosno da *priroda ne trpi skokove*. Svaka promena kvaliteta u monadi, a zatim i u prirodi nije *ex improviso*, već procesualnog i kontinuiranog karaktera.

Sledeća bitna karakteristika monada, a koja i omogućava promene u njoj, je percepcija. Svaka je monada određena percepcijom i apeticijom.³⁰ Percepcija je, kako Lajbnić navodi, *mnoštvo u jedinstvu*; ona predstavlja percepcije drugih mo-

27 Up. Lajbnić u *Monadologiji* ne koristi izraze kao što su unutrašnjost ili spoljašnjost monada. Razumevanje datih pojmova doslovno, upućivalo bi na materijalan karakter monada, što u svojoj osnovi one nisu. S tim u vezi, ove pojmove koristimo samo zarad lakše analize Lajbnicovog monadološkog sistema.

28 Up. Lajbnić, *Monadologija*, str. 50.

29 Isto.

30 Up. isto.

nada, koje mogu biti jasne i nejasne. Lajbnicovo razumevanje percepcije i apeticije biće predmet njegove kritike Dekarta i mehanicističkih tumačenja zbiljnosti.³¹ Sa druge strane, apeticiju Lajbnic određuje kao promenu i prelaz iz jedne pecepcije u drugu; ona je načelo promene, ono žuđeno u svakoj monadi. One su entelehije koje, svaka za sebe, imaju svoju savršenost. Što se tiče njegovog razumevanja percepcije, na osnovu koje je kritikovao Dekarta, Lajbnic ističe jednu, na prvi pogled provokativnu konstataciju da čak i neživa bića, poput kamena, imaju percepciju.³² Najpre, percepciju, po Lajbnicovom sudu, ne treba nužno vezivati za svest. Pošto je celokupna zbiljnost prožeta monadama koje su određene pecepcijama, onda svaka stvar u prirodi nužno percipira. Životinjama je priroda dala *uzdignutije percepcije* kako ističe Lajbnic; kamen takođe ima percepciju jer u osnovi njegovog bića leži monada. Vidimo da je Lajbnicovo razumevanje percepcije šire shvaćeno nego kod mislioca njegovog doba. Nije nužno da svaka percepcija bude jasna i razgovetna kako bi bila percepcija. Na osnovu ove teze, Lajbnic će kritikovati kartezijansko razumevanje percepcije uvodeći san kao primer nesvesne percepcije u čoveka.³³ Široko razumevanje percepcije, a samim tim i apeticije, omogućava Lajbnicu da uspostavi delotvorne odnose između monada, a da ipak očuva njihovu autonomnost. Ovako zasnovan monadološki sistem omogućava Lajbnicu da uspostavi vezu između metafizičke i fizičke regije zbiljnosti.

Bog, monade, i najbolji od svih svetova

Razrešivši predumišljaje oko percepcije i apeticije, i na koji način celokupna zbiljnost biva prožeta ovim sposobnostima, Lajbnic čoveka, kao specifičnu složenu supstanciju, diferencira iz sveta zbiljnosti, određujući ga kao ono biće koje u svojoj moći ima mogućnost uzdizanja do *refleksivnih akata*. Ukoliko ljudi deluju kao životinje koje se oslanjaju na svoje pamćenje, onda liče na, po Lajbnicovom mišljenju, *lekare empiričare* koji imaju samo prostu praksu bez teorije. Lajbnic zaključuje da smo i mi *u tri četvrtine samo empiričari*, ali ono što čoveka razlikuje od ostalih bića je „saznanje nužnih i večnih istina”³⁴.

Razumsku dušu čini sposobnost dopiranja do večnih istina i Boga koje Lajbnic određuje kao *refleksivne akte*. Po Lajbnicu, čovek se oslanja na dva principa uma: princip protivrečnosti i princip dovoljnog razloga, koji se temelje na istinama umovanja i činjeničkim istinama.³⁵ Ono što je bitno naglasiti je da Lajbnic implicira da se i činjeničke istine takođe moraju temeljiti na principu dovoljnog

31 Up. isto, str. 50.

32 Up. Koplston, *Istorija filozofije IV: Od Dekarta do Lajbnica*, str. 321.

33 Up. Lajbnic, *Monadologija*, str. 52.

34 Isto, str. 53.

35 Up. Umske istine Lajbnic određuje kao nužne istine, koje ne podležu protivrečnostima, dok su činjeničke one koje podležu kontigenciji te samim tim im je moguć protivstav. Isto, str. 54.

razloga koji nužno mora biti van toka kontingencija. Krajnji osnov beskonačnog regresa koji se vodi iz činjeničkih istina mora se oslanjati na poslednji osnov, na nužnu supstanciju koju Lajbnic određuje kao Boga.³⁶

Boga Lajbnic određuje kao apsolutno savršenog, koji „nemajući ništa van sebe što bi bilo od nje nezavisno i budući prost niz mogućeg bića mora biti nespособna za ma kakvo ograničenje i sadržati toliko realnosti koliko je to moguće”³⁷.

Bog je nužno beskonačan jer bi bilo koji vid ograničenja umanjivao njegovu savršenost. Interesantno je primetiti da Lajbnic, koliko god u svom mnogostrukom delovanju bio pod uticajem srednjovekovnih mislioca i novovekovne naučne misli, Bogu ne ostavlja neobjašnjive momente njegovog delovanja; u njegovom monadološkom sistemu nema mesta za ekstatična podozrenja u božansko, mističkih predstava Boga, niti iluminativnih momenata Božje delatnosti. Lajbnicov *Theos* nužno potpada pod zakone logičkog mišljenja, što ne umanjuje njegovu apsolutnost, već ukazuje na Lajbnicov naučni manir mišljenja, posve novovekovnog karaktera. U tom smislu možemo slobodno afirmisati Lajbnicovu misao kao vrhunac novovekovnog filozofskog delovanja, koja se ne zadržava na tradicionalno sholastičkim spekulacijama o Bogu i svetu niti sekulariše Božju figuru na način novovekovnog mišljenja, podvođeci ga pod zakone mehanicističkog kretanja. Lajbnic svojim monadološki razumljivim svetom uzima u obzir ranija filozofska nastojanja, i filozofsku i naučnu delatnost njegovih savremenika te tako gradi jednu višu filozofsku koncepciju, pomirivši protivrečnosti dotadašnjih sporova po pitanju kauzalnosti, svrhovitosti, prirode i Boga.

Pitanje o stepenima savršenosti bića Lajbnic nastoji da reši problemom ograničenosti bića, čoveka i celokupne zbiljnosti. On ističe da na nivou stvorenih bića, dakle složenih supstancija, ona „imaju savršenstva pod uplivom u Boga, ali da svoja nesavršenstva imaju sa svoje sopstvene prirode, nesposobne da budu bez granica”³⁸.

Ovako razumljena bića, po prirodi ograničena, razlikuju se spram Boga. To *iskonsko nesavršenstvo stvorenja*, kako ga Lajbnic naziva, način je distanciranja Boga i stvorenja te se na ovom nivou vidi Lajbnicovo razumevanje stepena savršenosti. Nužna ograničenost, pa samim tim i stepen ograničenosti među bićima, pokazuje svet kao mnoštven, različit. U slučaju zamerke Lajbnicovom opravdanju Božjeg „unižavanja” stvorenja po pitanju njihovih nesavršenosti, ako osmotrimo logičku nužnost takvog poduhvata, videćemo da Lajbnic na osnovu principa dovoljnog razloga postavlja tu tezu kao nužan božanski čin. U slučaju Božjeg stvaranja čistih savršenosti po pitanju stvorenja, bez ikakvih ograničenja i propusta, dolazimo do problema identiteta Boga i njegove kreacije. Naime, ako bi

36 Up. Savile, Anthony, *Leibniz and the Monadology*, Routledge Philosophy GuideBooks, London, 2000., str. 47.

37 Lajbnic, *Monadologija*, str. 54.

38 Lajbnic, Gotfrid Vilhelm, *Monadologija*, Eidos, Vrnjačka Banja, 2012., str. 91.

Bog doista stvarao čisto savršene supstancije, ne bi postojala diferencija između Boga i stvorenja, stvorenog i stvoritelja, odnosno monade bi bile iste, a svet kao homogena, jedinstvena celina, bez i jedne različitosti unutar sebe prosto nije moguć. U krajnjem slučaju, takvo stvaranje nije po principu dovoljnog razloga te je Božje stvaranje nesavršenih bića nužno. Neophodno je uzeti u obzir da Lajbnic ipak za jedan takav svet govori da je on upravo *najbolji svet od svih svetova*.

Po pitanju Božjeg stvaranja sveta, Lajbnic izlaže da su, shodno idejama u božjem umu, predstavljeni beskrajno moguću svetovi koji se razlikuju po svojim stupnjevima savršenosti, a Bog po principu dovoljnog razloga bira onaj najbolji. Svaki čitalac Lajbnica može da zapazi brojne protivrečnosti i nemogućnost važenja tvrdnje da je ovo, kako Lajbnic tvrdi, najbolji od svih svetova. Naime, samo jednim spominjanjem bilo kog rata iz čovekove povesti pobilo bi tvrdnju Lajbnicovog najboljeg sveta, no neophodno je dublje osmotriti nameru Lajbnicove tvrdnje o savršenosti ovog sveta. Lajbnic potkrepljuje ovu tvrdnju idejom da je ono što ovaj svet čini najboljim saglasnost u stepenima savršenosti koju svet nosi u sebi.³⁹ Jedinstvo mnoštvenosti ovog sveta ono je što čini ovaj svet najboljim. Lajbnic ističe da međusobni sklad svih mnoštvenosti i savršenstva ovog sveta jeste ono što čini ovaj svet takvim. Kao što nam je poznata Lajbnicova ideja da ovaj svet održavaju međusobne veze i sklad mnoštvenosti koje sačinjavaju jedinstvo, vidimo da one u svojoj prirodi međusobnih odnosa čine prestabiliranu harmoniju, odnosno onaj vid sklada u kom su pomirene sve protivrečnosti gledane kao pojedinačne, i koji održava ovaj svet kao takav. Ako hipotetički postavimo primer Božjeg stvaranja dva najbolja sveta umesto jednog, videćemo da i ta tvrdnja biva opovrgnuta na temelju dovoljne razločnosti. Naime, Bog pri stvaranju ne može stvoriti više od jednog najboljeg sveta, jer bi svaka mnoštvenost ovakvih svetova onemogućila diferenciju jednog spram drugog, odnosno takvi svetovi ne bi se razlikovali po stepenu savršenosti te bismo potpali u problem usvajanja dva sveta istog stepena savršenosti, što u osnovi pravi problem na monadološkom nivou. Nemoguće je imati više najboljih svetova jer su monade koje ih sačinjavaju jedinstvene. Vidimo da takva postavka direktno utiče na monadološki sistem kao takav.

Kao što možemo opaziti iz navedenih analiza, prestabilirana harmonija biva završni kamen na Lajbnicovoj zgradi monadološkog sistema, ali i mnogo više. Prestabilirana harmonija ujedno je i uslov i uzrok delotvornosti monadološkog sistema, ona predstavlja teleološki obrazovanu delotvornost svake monade, a samim tim i celokupne zbiljnosti bez koje bi svaki segment Lajbnicovog projekta bio uzaludan i gubio na misaonoj vrednosti. Ovako razumljen sklad celokupne zbiljnosti, odnosno prestabilirana harmonija sačinjava *fundamentum* celokupnog Lajbnicovog projekta *Monadologije*.

ZAKLJUČAK

Autor je u ovom radu pokušao da istakne neke od ključnih momenata Lajbnicove *Monadologije* te na osnovu njih i širu sliku Lajbnicove filozofije. Kao što smo videli, celokupni projekat Lajbnicovog monadološkog sistema izražava jedinstvenu ideju. Prožetost celokupne zbiljnosti duhovnim entitetima, odnosno monadama, koje svojim vlastitim principima čine kompleksno zasnovan sistem, ostvaruju se u međusobnom posedovanju čineći prestabiliranu harmoniju, dok se, sa druge strane, zadržavaju u svojoj autonomnosti. Monade organizuju svet fizičke zbiljnosti i čine njegovu osnovu. Opšte crte *Monadologije* pokazuju nam da su retki mislioci poput Lajbnica uspeli da iznesu celokupan misaoni nacrt jednog sveta. Pojedini filozofi kao što su Platon, Aristotel, Akvinski, Hegel i drugi, uspeli su u tom nastojanju, svaki za sebe, na sebi svojstven način. Vođeni ličnim intencijama i stavovima, predstavili su na sistematičan način svoje razumevanje sveta i čovekovog položaja u njemu. Lajbnić je, možemo slobodno potvrditi, učinio istu stvar. Treba imati u vidu da Lajbnić svojom *Monadologijom* ne stavlja završnu tačku na svoje delo. Pored *Monadologije*, Lajbnić svoju misao produbljuje ostalim delima baveći se specifičnim problemima unutar svog sistema. Ako uzmemo u obzir njegovu *Teodiceju* i *Nove oglede o ljudskom razumu*, koji nisu bili predmet našeg užeg istraživanja, vidimo da se Lajbnić podrobno bavio svakim segmentom filozofske problematike u okviru njegovih domena filozofske delatnosti. Lajbnić, mislilac koji podvodi pod sintezu metafizičku i fizičku zbiljnost, mehanicistički i teleološki pogled na svet, filozofsko i naučno delovanje, izvršio je veliki uticaj na mislioce svojeg i potonjeg doba, ali i biva predmet kritike mnogih mislilaca među kojima bi najprikladnije bilo istaći Voltera [Voltaire] i Šopenhauera [Arthur Schopenhauer]. U svakom slučaju, Lajbnicov uticaj i kritička pobuda potonjih mislilaca izražavaju jedno: njegova je filozofija nužno predodredila daljnji razvoj filozofske misli te na temelju toga možemo zaključiti da smo opravdali tezu o Lajbnicu kao jednom od vrhunaca novovekovnog mišljenja.

LITERATURA

Backus, I. (2016): *Leibniz: Protestant Theologian*, New York: Oxford University Press.

Bennett, J. (2017) „Exchange of papers between Leibniz and Clarke”
URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/leibniz1715.pdf> (6. XII. 2019.)

Descartes, R. i Husserl, E. (1975): *Meditacije o prvoj filozofiji; Kartezijanske Me-*

- ditacije I*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba.
- Hegel, G. V. F. (1970): *Istorija filozofije 3*, Beograd: Kultura.
- Koplston, F. (1995): *Istorija filozofije IV: Od Dekarta do Lajbnica*, Beograd: BIGZ.
- Lajbnić, G. V. (1957): *Monadologija*, Beograd: Kultura.
- Lajbnić, G.V. (2012): *Monadologija*, Vrnjačka Banja: Eidos.
- Leibniz, G. W. (1988): *Opuscles et Fragments inédits de Leibniz*, Hildesheim: Olms.
- Prole, D. (2015): „Lajbnićova ontologija pomirenja”, *Arhe* god. 12 br. 23, str. 9–34.
- Rasel, B. (1998): *Istorija zapadne filozofije*, Beograd: Narodna knjiga Alfa.
- Savile, A. (2000): *Leibniz and the Monadology*, London: Routledge Philosophy Guide Books.
- Spinoza, B. de (1985): *Etika*, Beograd: BIGZ.
- Vindelband, V. (2007.): *Istorija filozofije*, Beograd: Book & Marso.
- Windelband, W. (1978): *Povijest filozofije*, Zagreb: Naprijed.

„Ako su prostor i vreme fenomenalnog karaktera, oni su ipak dobro zasnovani fenomeni (phenomena bene fundata); apstraktne ideje imaju neki objektivni temelj ili osnovu – relacije.”

FREDERICK COPLESTON